

FORMA ÉS FUNKCIÓ. VÁROSI MAGÁNTORNYOK KÖZÉP-EURÓPÁBAN

SZOBOSZLAY GERGELY¹Magyar Régészet 11. évf. (2022) 4. szám, pp. 35–49. <https://doi.org/10.36245/mr.2022.4.3>

A középkori Európa városainak látképét tornyok sokasága tagolta. A jellegzetes egyházi, közösségi vagy katonai épületek mellett azonban egy másik hasonlóan összetett toronycsoport is körvonalazódik: a polgári lakosság által a saját telkeken emelt tornyok. Ezek az építmények mindmáig jelentős hangsúllyal bírnak többek között Regensburg vagy az itáliai Siena, Lucca és San Gimignano városainak topográfiai rendszerében. Közép-Európában azonban egy jóval elfeledettebb egységet képviselnek, annak ellenére, hogy egykor szép számmal épültek a régió városaiban. Bár a kutatás hamar felismerte jelentőségüket és a közelmúltban kutatások sorát publikálták, átfogó feldolgozás a témában eddig még nem született. Jelen tanulmányban ennek fényében szeretném bemutatni a közép-európai polgári toronyépületek főbb építészeti jellemzőit és értelmezési lehetőségeit.

Kulcsszavak: városi magántornyok, középkor, városi építészet, Közép-Európa

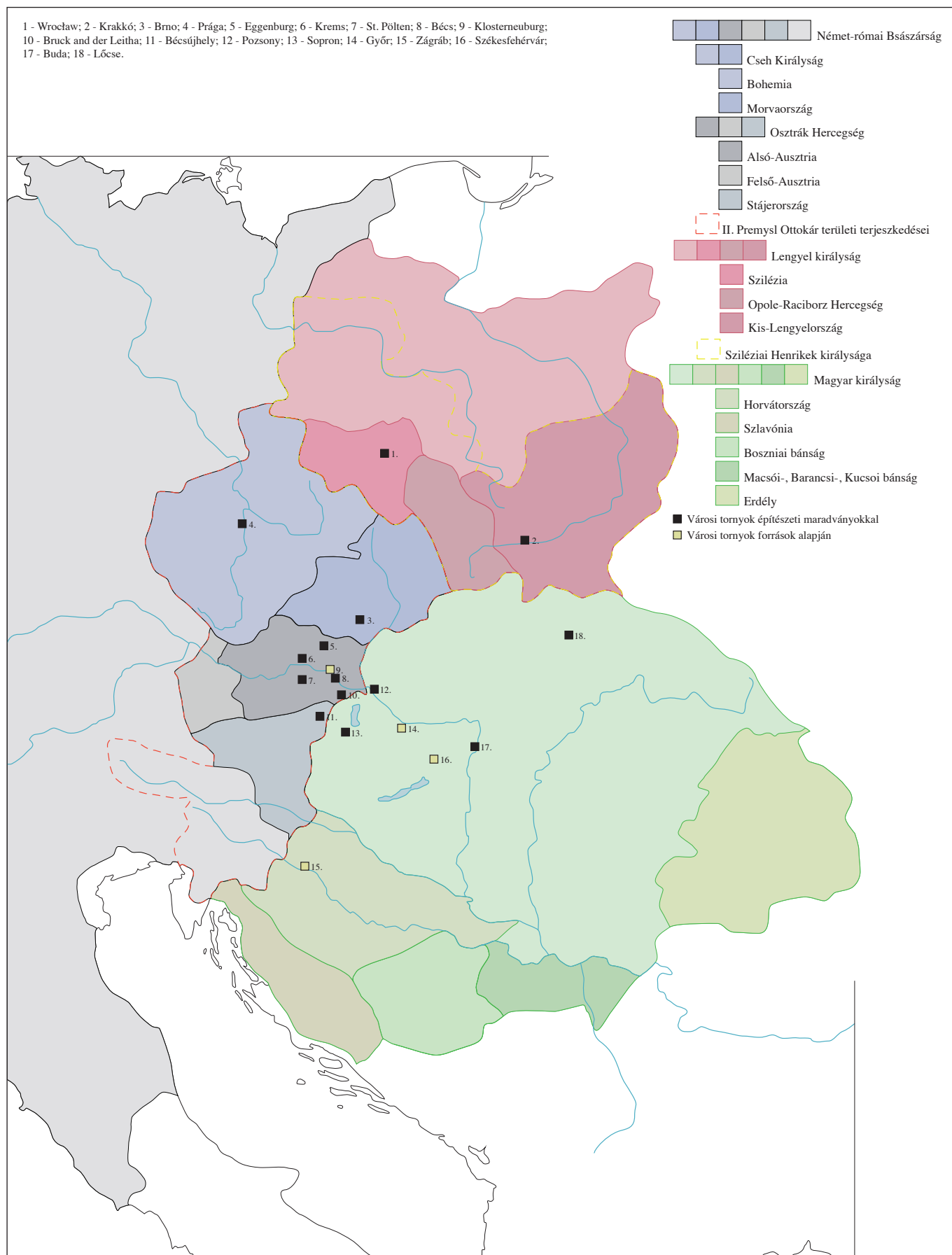
A kutatás alapját saját felméréseim jelentik Sopronból (SZOBOSZLAY 2018), ami az álló emlékek jelentős hányadát adja. Ezt vettem össze a régióban található más városok publikált tornyaival. Részletesebben tárgyalom öt történelmi régió, így Alsó-Ausztria, a Magyar Királyság, a Cseh Királyság, illetve Szilézia és Kis-Lengyelország tornyait. Az így körvonalazódó régió több szempontból is alkalmas az épületek összehasonlítására. A városok közötti népességmozgás, bilaterális kapcsolatok, gazdasági összefonódások és politikai események – mint a mongol invázió vagy II. Premysl Ottokár expanzív politikája – egy olyan egységes keretrendszert hoztak létre, melyben a tornyok önálló fejlődési ívét lehet megfigyelni. Így például Spalato (Split) és Trau (Trogir) tornyai itáliai hatások mentén épültek (bővebben JAKUS 2014), tehát szerkezetileg sem illeszthetőek be az itt vizsgált csoportba. A területről összesen 97 városi magántorony ismert; ezek közül összesen 37 esetben maradtak ránk építészeti maradványok, melyeket a továbbiakban részletesen is bemutatok (1. kép; 1. táblázat).

TERMINOLÓGIA

A tárgyalt tornyok megnevezése nem egységes. A feudális berendezkedés városi hatásaként gyakran donjonként vagy lakótoronyként határozták meg őket. Azonban az épületek topográfiai, szerkezeti különbségei és térhasználatuk egy sokkal árnyaltabb képet sugall. A pontosabb definíciót tovább nehezíti, hogy számos esetben a tornyok már csak alaprajzukban foghatóak meg. Itt jelenthetnének segítséget a kortárs források; ám ezek zömében túl általánosan fogalmaznak, így nem alkalmasak a tornyok strukturális kategorizálására. A legnagyobb számban a latin *turris* jelenik meg valamilyen formában, bár pár esetben az *arcēs* vagy a *curtis* kifejezés is előfordul német területeken. Torony szerepel 1499-es egy győri forrásban, ami utalhat magántoronyra is (DL-DF 46508. Vasvári káptalan 1499.11.16), míg Pozsony esetében több *turris* említés is lépcsőtoronyra utalt (ENTZ 1986, 47; WIEDENAU 1983, 80; PIEKALSKI 2014, 131; TRABAG 2003, 322–325).

A kutatások jelentős része ezeket az épületeket lakótoronynak nevezi. A német „*Wohnturm*”, a magyar *lakótorony*, a cseh „*obytná věž*” többé-kevésbé azonos jelentéssel bírnak. A cseh területeken előfordul a „*donžon*”, Lengyelországban a „*wieża rycerska*”, szó szerint a „lovag tornya”. A lakótorony megnevezés több funkciót is magában hordoz, emellett önmagában is összetett jelentéssel bír. Ahogyan a neve is sugallja, a toronynak megfelelő rezidenciális teret kell biztosítania a birtokosa számára, ami gazdasági, raktározási és trezor feladatokkal is kiegészül. Ez a második tényező már önmagában utal a torony harmadik feladatkörére: védelmezni a torony birtokosát és vagyontárgyait.

¹ Régész, Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet, e-mail: szoboszlay.gergely@mnm.hu

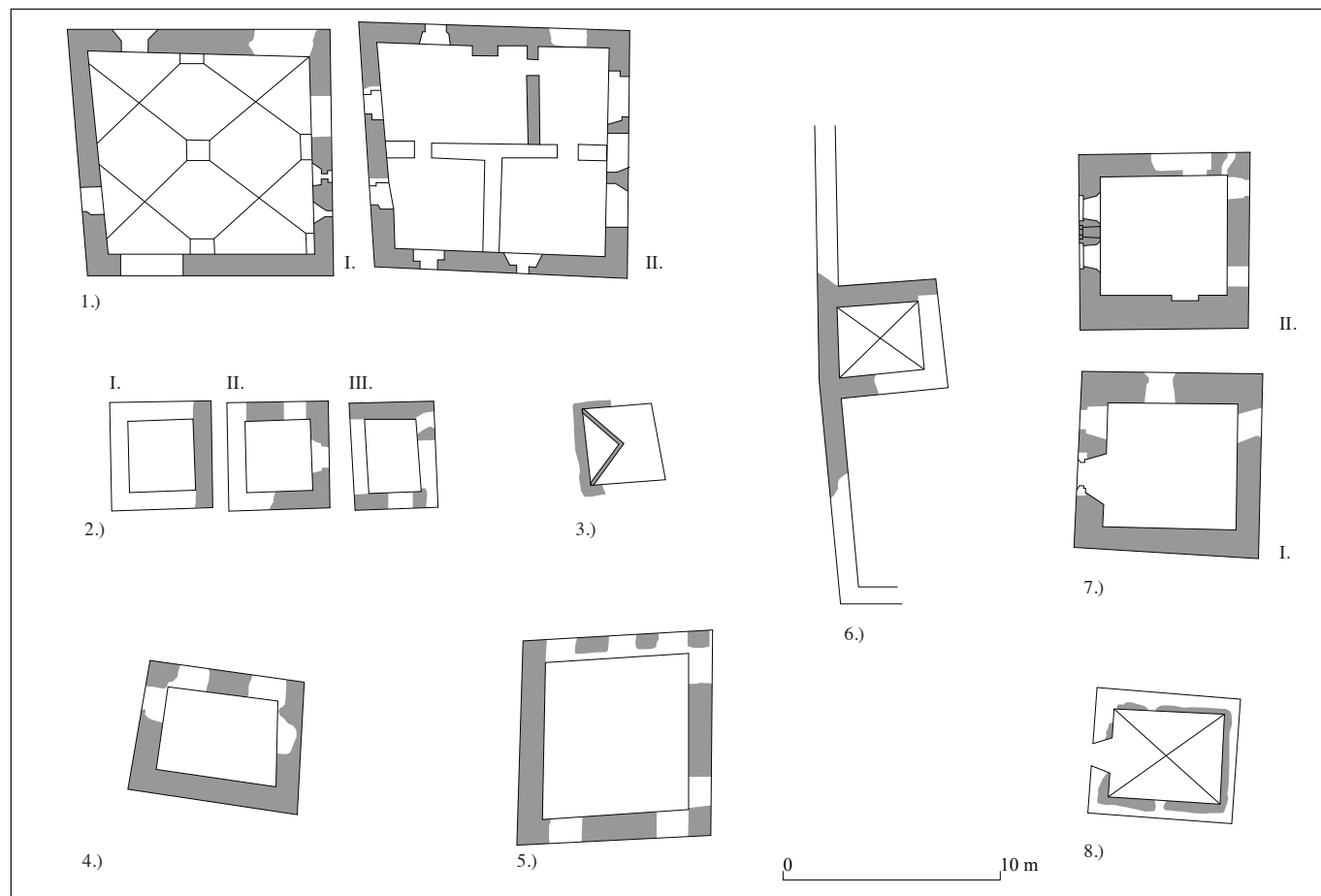
1.kép. A tárgyalt közép-európai régió és a városi magántornyok elosztása a 13–14. század során
(rajz: Szoboszlai Gergely, DONALD 1989 alaptérképe alapján)

A fogalom összetettsége és az épületek töredékes maradványa miatt nem tartom megfelelőnek a *lakótorony* terminust, hacsak nem lehet az összes funkciót a tornyokhoz társítani. Ezért *magántorony* fogalommal fogom felváltani. A magántorony elnevezésre azért esett a választásom, mert nem szűkül le egyértelmű funkciókra, viszont utal az épület birtokviszonyára és jogi helyzetére.

ÁLTALÁNOS JELLEMZŐK

A régió belül megjelennek formai különbségek, de felfedezhető több azonosság az épületek méreteinek és egyes strukturális jellemzőinek tekintetében. Ide sorolható a nyílások elhelyezkedése és formai megjelenése, a földszintek keresztboltozása, vagy az ajtók helyzete. Szemben egyes korai német vagy olasz kvádertornyokkal, a falazóanyag az esetek zömében tört kő, míg kváder csak a külső sarkokon, armírozásként jelenik meg. Téglát csak kiegészítő funkciókban találni, legtöbbször a nyílások körül, vagy a lengyel területeken, ahol a kváderezést több esetben is felválthatja (FEHRING 1987, 64–65). Az építőanyagok tekintetében nem zárható ki a fa sem, ám erre a vizsgált régióban nem maradt kézzelfogható példa. Födémek, tetőszerkezetek, lépcsők vagy akár osztófalak és belső burkolatok is készülhettek fából, ahogyan az a soproni Új utca 4. szám alatt álló toronynál is kimutatható volt.

A tornyok zöme aránylag kis alapterületen, négyszögletes alaprajzzal épült. Az épületek méretei 4,2 és 11,5 m között, míg hasznosítható tereik 14 és 82 m² között mozognak; átlagosan 25 m² körüliek. Bár kisebbek, belső alapterületük megegyezik a 13–14. századi regionális várépítészet lakótornyainak méretével. Ez önmagában egy fontos utalás a tornyok vertikális tereinek használhatósága szempontjából; egyben jelzi, hogy itt lényegesen keskenyebb, esetenként csupán 75 cm széles falakkal számolhatunk, ami megegyezik a legtöbb tárgyaló város házainak falvastagságával (2. kép).

2. kép. Városi magántoronyok alaprajzai: 1: Sopron, Szent György utca 14; 2: Sopron, Kolostor utca 11; 3: Sopron, Kolostor utca 7; 4: Buda, Új utca 37; 5: Krems, Herzoghof; 6: Sopron, Kolostor utca 13; 7: Sopron, Új utca 4; Prága, Óváros tér 478 (rajz: Szoboszlay Gergely)

A tornyok esetében ugyanis legnehezebben egykori magasságuk rekonstruálható. Legtöbbször pusztán a földszintjük maradt meg, míg a fölsőbb emeletek csak a legszerencsésebb esetekben. Sok esetben a falak vastagsága sem jelent kiindulási alapot. Erre jó példa a soproni Kolostor utca 11, amely 75 cm-es falvastagságával a cikkben említett tornyok közül a legkeskenyebb falazatú épület, míg három szintjével a város legmagasabban álló tornya. Közép-Európa tornyainak dimenziói messze elmaradnak Regensburg 60, vagy Bologna akár 90 méter magas tornyai mögött. A legmagasabb épületek a bécsi Lugeck 7 és a Griechengasse 2, amelyek hét, illetve négy szinttel rendelkeznek. Hasonlóan magas lehetett a pozsonyi régi városháza, a négyemeletes brnoi Náměstí Svobody 18, a kremsi Herzoghof vagy a budai Úri utca 37. alatti épület tornya. Sopronban és Lőcsén legtöbb esetben csak két szint maradt fent, bár több helyen láthatóak még további indítások.

Szerencsés esetekben a megfogható szerkezetek az álló terekkel kiegészülve segíthetnek meghatározni egyes szintek funkcióit. Az olyan alakító tényezők, mint a helyiségek megközelíthetősége, a nyílások iránya, a falazatok burkolata, a terek megvilágítottsága, a fűtőberendezések, kiegészülve a boltozatokkal és külső lépcsőkkel, egyaránt közrejátszhatnak az egyes épületek pontosabb funkciójának meghatározásában.

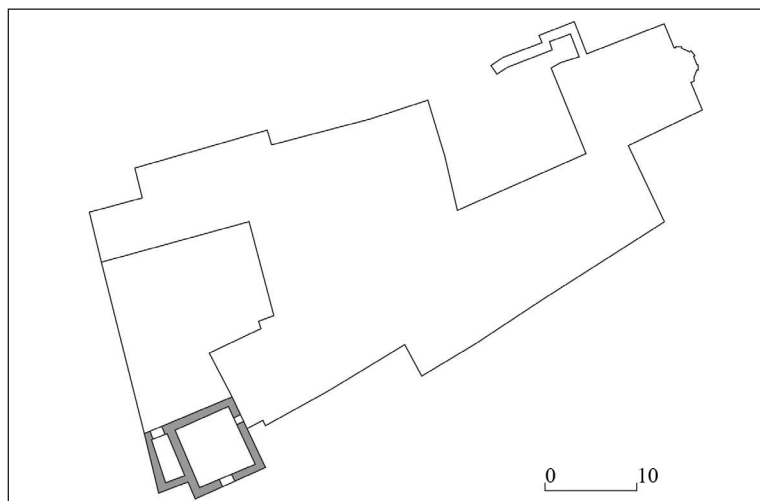
A TORNYOK CSOPORTOSÍTÁSA

A tárgyalt városi magántoronyok között kimutathatóak bizonyos szerkezeti azonosságok, de fontos kiemelni a különbségeket is. Kronológiai, építészeti és topográfiai jellemzőik alapján három csoportra lehet őket osztani.

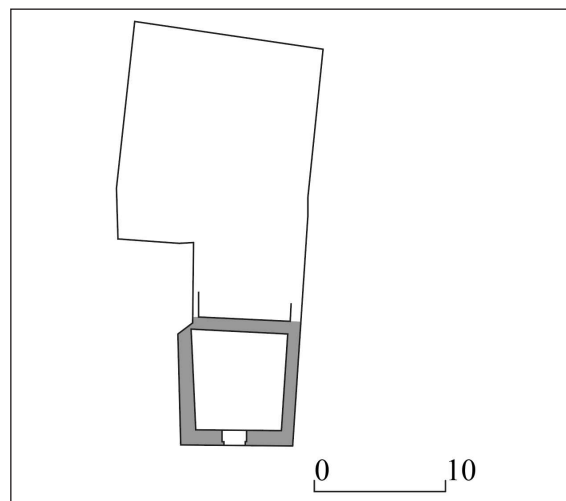
Az első csoportba tartozó tornyok a 13. század közepén jelennek meg visszafogott méretekkel, kis alapterületekkel, vékony falaikkal és osztatlan belső terekkel. Ide sorolható egy kivétellel Sopron összes tornya, Krakkó, Pozsony, Eggenburg, Lőcse városaiban és a bécsi Greichengasse sarkán álló tornyok, Bruck an der Leitha két és a prágai Óváros tér egy tornya. Az összes torony telkek belsejében épült, gyakran kerítőfalakkal, illetve feltételezhetően kiegészítő épületekkel övezve.

A második csoport építményei csak fél évszázaddal később, a 13–14. század fordulóján tűntek fel. Korábbi társaikhoz képest már nagyobb alapterülettel rendelkeztek, bár a terek vertikális kiosztása változatlan maradt; itt már előfordul az emeleti terek osztása is. A tornyok már egyre nagyobb számban épültek a telkek utcafrontjain és egyre kevésbé zártak, így az emeleti ablakok is egyre nagyobbak. Ide sorolható Brno összes ismert tornya, a bécsi Bäckerstrasse és a prágai Havelská tornyai, és a soproni Szent György utca 14. alatti épület, utóbbi egyedülként még a telkek belsejében építve.

A harmadik csoport kronológiai szemszögből nem képez egységet, de topográfiai és szerkezeti jellemzői alapján mindenképpen elkülönül a fenti kettőtől. Ezek a tornyok, mint a kremsi Gozzoburg és a prágai Kőharangos ház, egyaránt egy-egy városi palota részeként épültek összeköttetésben ugyan a reprezentatív épületekkel, de változatlanul megtartva azokat a térszervezési elemeket, amiket a többi toronynál is tapasztalhattunk (3–4. képek).

3. kép. A kremsi Gozzoburg alaprajza
(rajz: Szoboszlai Gergely MITCHELL 2015 alapján)

4. kép. A prágai Kőharangos ház tornya
(rajz: Szoboszlai Gergely LIBAL & MUK 2015 alapján)

FÖLDSZINTI TEREK ÉS RAKTÁROZÁS

A magántornyok alaphipotézisének egyik sarokköve az épületek földszintjeinek feltételezett raktár- és gazdasági funkciója tűzbiztos boltozatuk és zárt szerkezetük miatt. Bár a régió legtöbb tornyának esetében az építészeti emlékek ezt a teóriát látszanak alátámasztani, a maradványok töredékessége miatt nem lehet általánosítani.

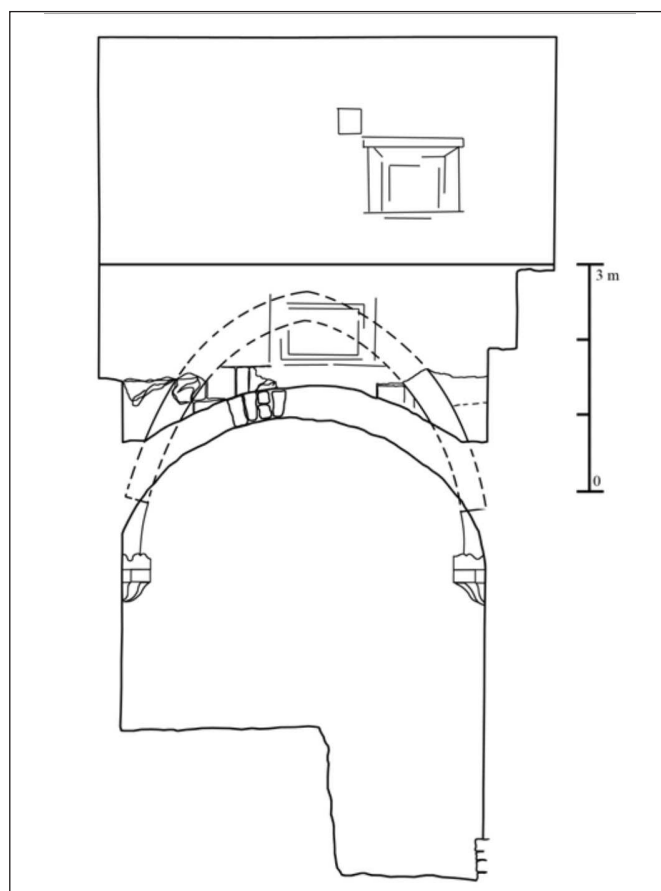
A földszintek szerepének egyik meghatározó eleme a megfelelő mennyiségű fény hiánya lehet. A legtöbb esetben csak szűk bevilágító-nyílásokat találhatunk ezen a szinten, bár az sem példa nélküli, hogy egyáltalán nincsenek ablakok. Az ismert brnoi és krakkói tornyokon csak résablakok nyíltak, ám egyik sem volt elegendő ahhoz, hogy egy lakóteret is megvilágítson. Erre utalhatnak a krakkói Ulica Bracka 5. alatti torony mécses-fülkéi is. Sopronban a Szent György utca 14. alatti toronyban a város préházainak példájára alakítottak ki nyílásokat, ahogyan a bécsi Bäckerstrasse 14. alatti épület esetében is, ahol két résablak található egy ajtó két oldalán. Buda, Prága vagy Bruck an der Leitha tornyainál egyáltalán nem találni bevilágítónyílást.

Pár példától eltekintve a tornyok földszintjének izoláltságát tovább növeli, hogy nem lehet rajtuk keresztül megközelíteni az emeleket. Az Ulica Bracka-i toronynál a félig földbe süllyesztett földszintre egy félköríves ajtó vezetett le pár lépcsőn keresztül a telekről. Hasonló megoldás látható a pozsonyi városháza tornyánál, valamint a soproni Szent György utca 14., az Új utca 4. és a bécsi Bäckerstrasse 14. alatti tornyok esetében is. Több olyan toronnyal is lehet találkozni, ahol a bejárati nyílás nem maradt meg, de következtetni lehet rá a földszintek intakt boltozatai alapján. Ez a látható Sopronban a Kolostor utca 13. és 7. alatti épületek (5–6. képek), továbbá Bruck an der Leitha és a prágai Óváros tér tornyainak keresztboltozatainál, valamint a brnoi Náměstí Svobody 18. alatti torony esetében is.

A fenti példák is mutatják, hogy a boltozott udvari szint a tárgyalt tornyok egyik leggyakrabban megfigyelhető sajátossága. Legtöbbször egyszerű, konzollokkal alátámasztott keresztboltozatok épültek, így például

5. kép. A soproni Kolostor utca 7. földszinti boltozatának maradványai (fénykép: Szoboszlai Gergely)

6. kép. A soproni Kolostor utca 13. földszintjének keresztmetszete (rajz: Szoboszlai Gergely, Dávid Ferenc felmérése alapján)

Bruck an der Leithában és Sopronban a Kolostor utca 13. alatt is. Más formát mutat a krakkói Ulica Bracka 5. alatti torony; itt dongaboltozat épült, amint a bécsi Bäckerstrasse 2. alatti épület esetében is, ahol mind-egyik emeletet dongák fedik. Ezek mellett – a teljesség igénye nélkül – keresztboltozat található a brnoi Náměstí Svobody 18. vagy a bécsi Rabensteig 3. alatti tornyok, illetve a pozsonyi városháza esetében is.

Összességében elmondható, hogy a fenti épületek zárt terei, szűk ablaknyílásai és intakt boltozatai egyaránt raktározási funkciót sejtetnek. Ugyanakkor több részletre lenne szükséges a további kérdések megválaszolásához. Gyakran a földszintek csak nagyon töredékesen, vagy egyáltalán nem maradtak meg, így Eggenburg, St. Pölten, Buda és Lőcse tornyainál sem. A Gozzoburnál, bár az alsó szint alárendelt funkciót töltött be, azt konyhaként használták, míg a prágai Kőharangos háznál fogadótér nyílt innét az utcára. Esetenként a tornyok földszintjei elveszítették eredeti funkcióikat. A pozsonyi vagy a brnoi későbbi városházáknál például áttörték az eredetileg zárt szinteket és kapualjakat alakítottak ki bennük.

REZIDENCIÁLIS TEREK

A lakhatóság a tárgyalt épületek egyik legkérdésesebb pontja. Elsőre egyértelműnek tűnik, hogy az emeleti terek ilyen célt töltöttek be; ám ez az építészeti emlékek fényében finomításra szorul. A lakhatóság több formai és szerkezeti kritériumát fel lehet sorolni, mint a megfelelő fénymennyiség, a kellő méretű belső tér, illetve a latrina és fűtőberendezések megléte. Ugyanakkor ezek a faktorok együttesen szinte egyszer sem fordulnak elő, bár ez lehet akár az emlékek jelentős pusztulásának következménye is.

A tornyok térszerkezetének legfontosabb ismérve a terek szintenkénti elhelyezkedése. Ennek megfelelően az emeleti helyiségeket egy külső lépcsőn lehetne megközelíteni. Európából több külső lépcső is ismert, ilyen például a trieri Frankenturm, ahol minden szinthez külön lépcső vezetett. Trier több tornyánál (Dreikönigenhaus, Gensängnturm és a Wolfsturm) csak a különálló emeleti ajtók maradtak meg (KNÖCHEL 2002, 89), ahogyan a mainzi Dalberger Hof esetében is (PIEKALSKI 2006–2007, 174). A lépcsők csak a leg-ritkább esetben maradtak fent, ám az emeleti ajtók vagy a boltozattal zárt földszinti terek már önmagukban utalhatnak jelenlétükre. Lépcső lenyomatáról egyedül Prágából tudunk, a Karlova 146/I torony esetében. Sopronból három emeleti ajtó ismert; ezeken kívül a Bruck an der Leitha-i Hauptplatz 4. és a bécsi Bäckerstrasse 14. telkein álló tornyok, valamint a pozsonyi városháza tornyának emeleti nyílásai is megmaradtak. Kremsben a Gozzoburg tornyának szintén volt külön bejárata, ez azonban egy lépcsőházból induló erkélyen vált megközelíthetővé. Az emeleteknek – a bécsi Bäckerstrasse 2. dongaboltozatait leszámítva – minden fennmaradt esetben fa mennyezete volt. A belső összeköttetés a további szintek között könnyebben elképzelhető a síkfödemen keresztül, ami szükséges is a különálló épületeknél.

A régió tornyainak átlagosan 24 m²-es alapterülete lakhatásra alkalmassá tette őket. Maguk az emeletek zömében osztatlan terek, bár több későbbi példánál is lehet tapasztalni bizonyos szintű tagolást. Ez a folyamat Európa más területein is jelentkezik, a zürichi Rehböckl torony osztófalai 1310 után épültek, hasonlóan a trieri Gesängnisturm belső tereihez (PIEKALSKI 2006–2007, 174). A régió tornyainál csak a 14. századtól épült, nagyobb alaprajzú épületeknél találni belső osztófalakat; ilyen a soproni Szent György utca 14. alatti épület, a Kőharangos ház vagy a brnoi Dominikánské náměstí 2. tornya.

A latrinák szintén a lakhatóság indikátorai lehetnek, bár kevés ilyen emlék maradt fent városi magántornyokban. Egyedül a soproni Szent György utca 14. alatti torony egy töredékes ajtókerete utal árnyékszékre, ám ez is pusztán csak hipotézis. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy az árnyékszékek a telkek más részein épültek.

A legtöbb adat az emeletek ablakai kapcsán maradt ránk, melyek a 13. század második felétől egyre nyíltabb és nagyobb méretben épültek. A Sopron, Kolostor utca 13. számú telkén épült toronynál csak szűk bevilágító ablak kapott helyet, ezzel szemben Bécs vagy Prága későbbi tornyain már nagyméretű gótikus tagolású ablakok nyíltak, míg a soproni Szent György utca 14. alatti torony, a pozsonyi városháza (7. kép), a Kőharangos ház (8. kép) és egy 1588-as metszet alapján a kremsi Herzoghof tornyából egyaránt mér-műrácsos nyílások maradtak ránk. A soproni torony emeleti ablakainál ülőpados kávékat is kialakítottak. Nagyméretű ablakok törték meg a kremsi Gozzoburg emeleti homlokzatát. Itt az alsóvárosra tekintettek le az ülőpados nyílások, míg a belső udvar felé csak szűk résablakok nyíltak. A nyílások a tornyok eseté-

7. kép. A pozsonyi városháza tornya és középkori nyíláskeretei (fénykép: Szoboszlai Gergely)

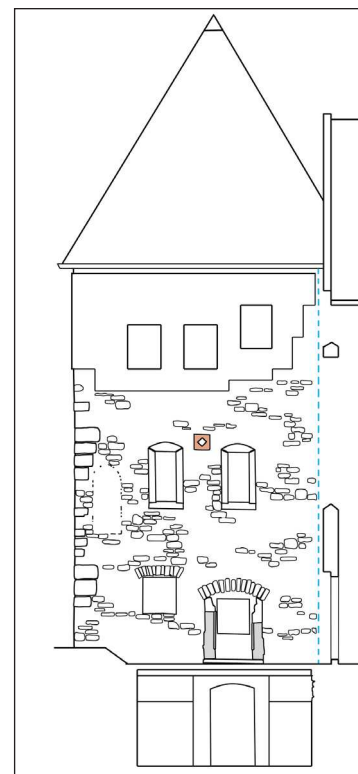
8. kép. A prágai Kőharangos ház nyugati főhomlokzata (fénykép: Szoboszlai Gergely)

ben egyetlen olyan építészeti elemként jelennek meg, amik esetenként kifelé kommunikálják a beltér funkcióját. Így az ülőpados ablakfülkék azt jelzik, hogy a szobát a nap során huzamosabb ideig is használhatták.

A kapcsolt ablakok hasonlóan összetett nyíláscsoportot képviselnek. A cikkben tárgyalt városok közül Prágában és Sopronban maradt meg építészeti maradványa ennek a csoportnak. A mélyített tükörben sorokba rendezett kisméretű ablaknyílások egyszerre tudnak nagyobb teret bevilágítani és limitálni a helyiség hőleadását. A lakhatóságot szolgálta ezen helyiségek belső faburkolata és fűtőberendezése. Sopronban az Új utca 4. alatti toronynál a fűtőrendszer nem maradt meg, de a szobát erre utaló deszkaváz borította, míg a kapcsolt ablaknak egy rombusz bevilágítója és két másik kávája is megfogható volt (2. kép 7, 9. kép). Prágában a Kőharangos torony második emeletén kapott helyet a faburkolatos helyiség dongaboltozatos, deszkavázas burkolattal, a kapcsolt ablakok mellett előkerült kályhaalapozással és egy a hőkeringetést szolgáló nyílással.

Azon esetekben, amikor nem lehet megfogni a hasonlóan összetett megoldásokat, a lakhatás kutatására zömében a fűtőberendezések maradványaiból lehet kiindulni. Lőcsén a Hviezdoslavova ulica 22. alatti toronynál az első, Pozsonyban a második emeleten került elő kandalló maradványa. Sopronban egyedül a Kolostor utca 13. alatti épületben lehetett beazonosítani az emeleti térben egy kemencét, mely akár ipari célt is szolgálhatott, míg Kremsben a Gozzoburg tornyánál a földszinti konyhából vezették fel a hőt.

A fenti elemek összességében rezidenciális teret sugallnak, ám ezek a maradványok a tornyok között szétszórva fordulnak elő. A korai, önállóan álló tornyok sem egyedül épültek telkeiken, így minden funkció nem szü-

9. kép. A soproni Új utca 4. alatti torony nyugati homlokzata az emeleti ülőpados nyílásokkal (rajz: Szoboszlai Gergely, Schönerné Pusztai Ilona felmérése alapján)

kíthető le pusztán egy toronyépületre. Erről írott forrásaink is vannak. Budán egy torony mellett 1352-ben egy kőházat, domust is említenek (VÉGH 2008, 288), ahogyan Sopronban Agendorfer Péter tornya mellett is (MOLLAY 1961, 119). Egy zágrábi forrás ezek mellett pincét, zöldségeskertet és istállót is felsorol (ENTZ 1986, 47). A későbbi Kőharangos ház vagy a Gozzoburg egy-egy városi palota részeként épült fel, bár mind a két esetben számolhatunk emeleti lakótérrel. Hosszabb tartózkodást mutathatnak a kápolnák is, amire Kremsben és Prágában is van példa. Ellentétes kép rajzolódik ki a soproni Kolostor utca 13. alatti épület estében: itt ugyan a torony rendelkezik ablakkal, emeleti bejáráttal, zárt földszinttel és tűzhellyel, azonban a kemence és a résablak formája és az alig 160 cm magas ajtó egyaránt megkérdőjelezi az emeleti tér lakályosságát.

VÉDELMI FUNKCIÓ

Egyes városok tornyainál, így Prágában, Sopronban és Krakkóban felmerült a kollektív védelem lehetősége; ugyanakkor a tornyok leginkább a város társadalmilag reprezentatív pontjain épültek, távol a stratégiailag kiemelt helyszínektől. A színterek inkább a tulajdonos befolyását jelezhatték, mintsem a település védelméhez való hozzájárulást. A gyakori telken belüli helyzetük pedig szintén ellehetetleníti a kollektív védekezést.

A leggyakrabban feltűnő építészeti elem az első emeleti ajtó. Ezek a nyílások nem csak a térhasználatot szabályozhatták, hanem időszakos védelmi eszközként is működhetek a lépcsők eltávolítása esetén. Ezt az emeleti izolációt egészíthetik ki a földszinti boltozatok, melyek tűzvédelmi céllal is épülhettek, egyrészt védve az emeletet, másfelől pedig trezorként bezárva az itt raktározott értékeket. Mindezek mellett a tartós védelmi funkciónak ellentmond a keskeny falvastagság. Ehhez társulnak hozzá az épületek sarkát tagoló sarokarmírozások – ezek megfigyelhetők egy kivétellel Sopron összes tornyánál, Budán, Pozsonyban és Krakkóban is (10. kép). Bár a kváderkövek kétségtelenül alkalmasak a falak megerősítésére, városi környezetben inkább az épületek szimbolikus erejét reprezentálhatták, mintsem valódi védelmi funkciójukhoz járultak volna hozzá.

További védelmi elemek jelenhettek meg a tetőszerkezeteknél, ám vizsgált régióban a ezekről alig áll rendelkezésünkre adat. Például a krakkói Ulicka Bracka 5. alatt álló toronynál négyféle fedéstípust mutattak be a rekonstrukciónál, egy sátoztetős variációt, kettőt mellvéddel, egyet pedig gyilokjáróval (KOMOROWSKI & OPALIŃSKI 2011). A legtöbb torony esetében pusztán ábrázolások maradtak fent. Kora újkori városképek alapján mellvéd zárhatta le Brno és Bécs egyes tornyainak tetejét, ám ezek megbízhatósága megkérdőjelezhető (11–12. képek). Ritkán írott források is segíthetnek; például egy inventárium alapján a soproni Kolostor utca 11-es tornyot sátoztető fedte (MOLLAY 1977, 238). Egyedül Pozsonyból áll rendelkezésünkre mellvédre utaló bizonyíték, ahol a városháza tornyát övező kerítőfalon előkerültek annak maradványai (13. kép). Európa más

10. kép. A bécsi Griechengasse 14 alatti torony és stilizált sarokarmírozása (fénykép: Szoboszlai Gergely)

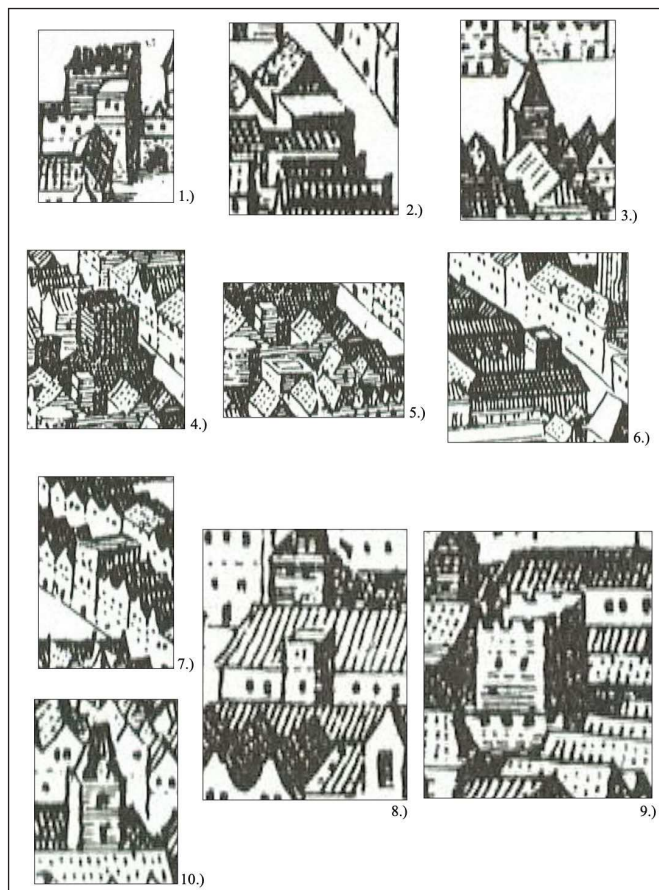

11. kép. Jacob Hoefnagel 1609-es bécsi látképe és az azon feltételeken beazonosítható városi magántornyok (Jacob Hoefnagel & Claes Jansz Visscher 1640, VIENNA AVSTRIAE/Wienn In Oesterreich, 3. tábla. Historisches Museum der Stadt Wien, Inv. Nr. 31043)

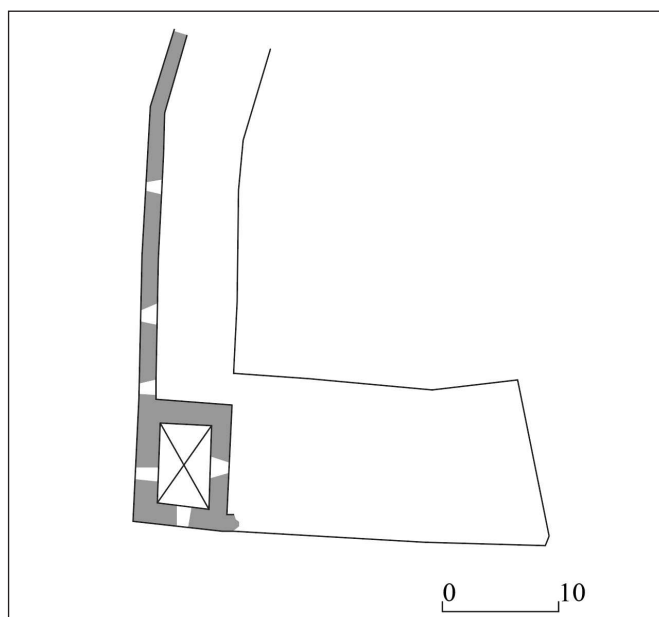
régiókban több esetben is lehet egyértelmű megoldásokkal találkozni. A bajor területek egyes városi tornyainál további védelmi elemek is megfigyelhetők. Mellvédek épültek a regensburgi Goliathsturm és a Kastenmeyerhaus, illetve a nürnbergi Fő tér tornyainál (STROBLE 1963, 364; WIEDENAU 1963, 189).

Végül a védelmi funkció még egy eleme is vizsgálható a tornyoknál. A fenti maradványokat összehasonlítva a korai csoport tornyainál előforduló kerítőfalakkal, ezek lehettek az egyedüli olyan szerkezeti elemek, amelyek alkalmasnak bizonyulhattak a trezor feladatkörön túl egy bizonyos szintű védelemre. Sopronban öt tornyot övezett ilyen fal, ahogyan Lőcse és Pozsony tornyait is.

Az egyes védelmi elemek hiánya inkább arra engednek következtetni, hogy a védelmi funkciók inkább másodlagos voltak és sok esetben reprezentatív célokat szolgáltak. Ez különösen más területek tornyaival összehasonlítva mutatkozik meg. Zürichben és Baselban több kisméretű városi tornyot emeltek vastag, mellvédes falakkal, lőrésekkel, kapuval és őrtornyokkal, gyakorlatilag városi várként. Viszont idővel ezek az elemek fokozatosan egyszerűsödtek. A regensburgi Goliath Turm (PIEKALSKI 2006–2007, 179) mellvédes lezárása katonai szempontból értelmezhetetlen 20 méterrel a zárt soros beépítésű keskeny utca felett. Ez látható Trierben is, ahol a tornyok masszív kváderkőből épültek, emeleti ajtók és mellvédek mellett, homlokzatot nagyméretű ikerablakok törlik át az utca irányából (pl. Frankenturm, Jerusalemturm és a Kastenmeyerhaus (STROBLE 1963, 364).

12. kép. Feltételeken beazonosítható bécsi tornyok Hoefnagel metszete alapján: 1: Stephansplatz 7; 2: Graben 29; 3: Petersplatz 12; 4: Marc-Aurel-Strasse 2; 9: Griechengasse 7; 10: Salvatargasse 7. (részlet – Jacob Hoefnagel & Claes Jansz Visscher 1640, VIENNA AVSTRIAE/Wienn In Oesterreich, 3. tábla. Historisches Museum der Stadt Wien, Inv. Nr. 31043)

13. kép. A pozsonyi régi városháza tornya a hozzá csatlakozó kerítőfallal (rajz: Szoboszlay Gergely HOLCIK 2011 alapján)

Közép-Európa városi magántornyai egyedi építészeti csoportként egészen a 13. századtól szerves részét képezik a régió városiasodásának. Bár gyakoriak, rendkívül fragmentált forráscsoportot képviselnek, hiszen a 97 lokalizálható toronyból pusztán 37-nek maradt meg kézzelfogható maradványa.

A tornyok gyakorta az adott település első régészetileg megfogható polgári köépítményeiként épültek, ahogyan ez nyomon követhető volt Sopron vagy akár Krakkó esetében is. Megjelenésükre azonban a tárgyalt régió keleti területei városiasodásának üteme miatt 150–200 évvel később került sor egyes német vagy svájci tornyokhoz képest. A védelmi funkció elemzése és a fennmaradt maradványok egyaránt arra utalnak, hogy a tornyok nem lehettek alkalmasak a városi közösség védelmére. Ha egyáltalán betöltöttek védelmi szerepkört, az a tulajdonosok és ingóságaik védelmére korlátozódhatott refugiumként. A torony időszakos biztonságot nyújthatott a birtokosnak és vagyontárgyai számára a zavargások, tüzesetek vagy betörések alkalmával. Az egyes megjelenő védelmi elemek elsődlegesen a torony szimbolikus üzenetét erősíthették, amiben a gazdagság és hatalom megjelenítése is kulcsszerepet játszott. Ez pedig összhangban volt a tornyok gazdasági és a rezidenciális szerepével is.²

1. táblázat. A kutatásban szereplő tornyok adatai

Prága	
Óvárostér 478.	Az alsó szint és az első emelet indítása 5 m magasságig áll; az emelet külön lépcsőn megközelíthető, alaprajza 5x5 m, telek belsejében épült a 13. században (PIEKALSKI 2014, 73; LIBAL & MUK 1996).
Havelska 407.	Legkevesebb három szint; telek belsejében épült a 13. században (MUSILEK 2012, 68).
Kóharangos ház	3 szint és pince 10x10 m-es alaprajzon, 2m-es falvastagsággal. Földszintjén fogadótér kápolnával, első emeleten magán oratórium, második emeleten kapcsolt ablak és fa dongaboltozatos <i>Blockwerkkammer</i> . Emeletek közötti összeköttetés egy külső csigalépcsőn keresztül. Keleti irányból palotaszárny csatlakozik hozzá. Az 1310-es években épült az Óvárostér szélén (BENESOVSKÁ 2009).
Brno	
Náměstí Svobody 18	Négy emelet; a földszintet boltozat zárja, a telek utcai sarkán épült a késő 13. században. Tetejét mellvéd keretezte (MERTA & PESKA 2007, 207).
Dominikánské náměstí 2	Legalább két szint 1,4 m-es falvastagsággal és 4x7,8 m-es alaprajzzal. Emeletein osztófalak. Az utcafronton épült 1287 körül (MERTA & PESKA 2007, 208).
Radnická 8 – Régi városháza	Eredetileg két emelet, amit további kettővel bővítettek. 1,4 m-es falvastagság 14x14 m-es alaprajzzal. Az emelet egy erkélyről külön közelíthető meg, a földszint elpusztult, amikor városházává alakították. Külön kápolna. 13/14. sz. fordulója, 1373-tól városháza (MERTA & PESKA 2007, 210).
Jakubské nám. 2/ Rašínova 4 sarka	Négyszetes alaprajzú épület a telek sarkán; teljes kiterjedése nem ismert. 1,7 m vastag falak (MERTA & PESKA 2007, 208).
Wroclaw	
No. 33 Rynek	Csak képi ábrázoláson maradt meg; téglatorony az utcahomlokzaton (PIEKALSKI 2014, 122).
Wita Stwosza/Ulica Swety Wita sarka	1 m vastag falak, téglalap alaprajz, a teljes méret nem ismert. 13. század (PIEKALSKI 2014, 122).

² Jelen írás keretei között nincs lehetőség a városi magántornyok megjelenését és topográfiai vonatkozásait részletesebben tárgyalni. A témában részletesebben lásd: PIEKALSKI 2014; SZOBOSZLAI 2021.

Krakków	
Ulicka Bracka 3–5.	Legkevesebb két szint 1,2 m-es falakkal, 9x9 m alaprajzon. A süllyesztett, dongával zárt földszinten félköríves ajtó és két bevilágító ablak, külsején sarokarmírozás. Az emelet falépcsővel megközelíthető. 13. század KOMOROWSKI & OPALINSKI 2011; PIEKALSKI 2014, 122).
Rynek 23/Ulica Sweska 2 sarka	Két megfogható szint és 5 m magasság. 1,6 m vastag fal 9x11,5 m-es alaprajzzal. A 13. században a telek belsejében épült (KOMOROWSKI & ŁUKACZ 1985).
Rynek Glówny 35.	Legalább két szint, 1,1 m vastag fal 9x9 m-es alaprajzzal. A 13. században a telek belsejében épült (PIEKALSKI 2014, 122).
Rynek Glówny 36.	Telek belsejében épült a 13. században, csak 9x9 m-es alaprajza fogható meg (PIEKALSKI 2014, 122).
Rynek Glówny 46.	Telek belsejében épült a 13. században, csak 10x9 m-es alaprajza és 1,8 m-es falvastagsága fogható meg (PIEKALSKI 2014, 122).
Buda	
Úri utca 37.	Három szint 7x10 m-es alaprajzzal. Armírozott sarkok és szűk bevilágító ablakok. A 13. században a telek belsejében épült (LÓCSY 1959, 342–349).
Pozsony	
Régi városháza	12 m magas, 3 emelettel, 1 m körüli falvastagsággal és 8x8 m-es alaprajzzal. Szeparált földszinti és emeleti bejáratok, keresztboltozattal zárt földszint, az emeleten kandalló és kápolna, mérműdiszes ablakok. A telek sarkán a 13. században épült (HOLCIK 2011, 229–242; ENTZ 1986, 47; MELICHARČÍK 1988).
Lőcse	
Hviezdoslavova ulica 22.	Két emelet, jelen formában 6x7 m-es alaprajz, emeleten tűzhely. A 13. században a belső telekhatárra épült (KRESÁNEK 1985).
Sopron	
Kolostor utca 7.	Csak a földszint maradt fenn, 4,3x4,3 m-es belső alapterülettel, külön bejárat, keresztboltozással. A 13. században a belső telekhatárra épült, becsatlakozó kerítőfallal (DÁVID 1970; SEDLMAYR 1986; SZOBOSZLAY 2018).
Kolostor utca 11.	3 szint 5x5 m-es alaprajzzal és 75 cm vastag falakkal. Külön bejárat a második emeleten, sarkán armírozás. Telek belsejében, a 13. században épült (DÁVID & NEMES 2020).
Kolostor utca 13.	Jelenleg 2 szint 90 cm-es falakkal, 6x6 m-es alapterületen. A földszint dongaboltozattal zárt, az emeleten külön ajtó, résablak és kemence. A 13. században a belső telekhatárra épült, becsatlakozó kerítőfallal (DÁVID & NEMES 2020; SZOBOSZLAY 2018).
Új utca 4.	2 szint és a 3. szint indítása fogható meg; 1,2 m-es falvastagság, 8x8 m-es alaprajz. Külön földszinti és emeleti bejárat, a sarkokon armírozás, az emeleten kapcsolt ablak és deszkaburkolat maradványai. A 13. században a belső telekhatárra épült, becsatlakozó kerítőfallal (DÁVID 1970; SEDLMAYR 1986; SZOBOSZLAY 2018).
Új utca 18.	6x5,7 m-es alaprajz. A 13. században a belső telekhatárra épült, becsatlakozó kerítőfallal (SEDLIMAYR 1986).

Új utca 9./Szt. György utca 14.	2 szint és a 3. szint indítása fogható meg; 10x11 m-es alaprajz 45 cm-es falvastagsággal. Földszint síkfödémes fedéssel, külön bejárattal és résablakokkal. Tagolt emelet, nagy ülőpados udvari ablakokkal, lépcsőn megközelíthető bejárattal, sarkokon armírozás. A 14. században a belső telekhatárra épült, becsatlakozó kerítőfallal (SZOBOSZLAY 2018).
Bécs	
Bäckerstraße 2.	Jelenleg 4 szint. Mindegyik emeletet dongaboltozat zárja, a leírások szerint sátozott volt. A 13–14. század fordulóján a telek belsejében épült (PERGER 1967–1968; DEHIO-HANDBUCH 2003).
Bäckerstraße 7.	Jelenleg 2 szint. A telek belsejében, Jakob von Tirna palotájának részeként 1368-ban épült (PERGER 1967–1968; MITCHELL 2006, 24).
Bäckerstraße 14.	Jelenleg 2 szint. Külön bejárat a földszintre és az emeletekre. Az emelet osztott, földszinten préház-nyílások. A 13. században a telek belsejében épült (PERGER 1967–1968; PIEKALSKI 2006–2007, 190; MITCHELL 2006, 24).
Rabensteig 3.	Jelenleg 4 szint 6x5 m-es alaprajzon, 90 cm-es falvastagsággal. Középpillérrel támasztott keresztboltozással zárt földszint. A 15. században a telek közepén épült (DEHIO-HANDBUCH 2003).
Griechengasse és Rotenturmstrasse sarka	Jelenleg 4 szint 5x5 m-es alaprajzon. Telek utcai sarán épült a 13. században (DEHIO-HANDBUCH 2003; MITCHELL 2006; SEEBACH 2002, 454–461).
Lugeck 7. és Rottenturmstrasse 6. sarka	A 12/13. sz. fordulóján épült, a 14. században átépítik, 1845-ben lebontják. Telek utcai sarkán, 7 szintes (PERGER 1967–1968, SEEBACH 2002, 454–461).
Eggenburg	
Kremserstrasse 15.	Legkevesebb 2 szint, négyzetes alaprajza már nem meghatározható. Utcafronton épült a 13. században. (BRUNNER 1933, 85).
Krems	
Gozzoburg	2 szint, 1 m vastag falak 7x8 m-es alaprajzon. Földszinten az udvarról megközelíthető konyha dongaboltozattal zárva. Emelet külön bejárattal, a konyhából fűtött belső kis helyiség – talán hálókamra, nagy ülőpados ablakok a város felé. Külsején armírozás. 1249 után építették egy nagyobb komplexum részeként (MITCHELL 2012; 2015).
Herzoghof	16 m magas, 4 szinttel, 9x6 m-es alapterületen, 1,5 m vastag falakkal. Földszint boltozattal zárva, az emeleten mérműves ablakok. Mellette fogadópalota és kápolna. A 12. század végén épült a telek belsejében (HOLLENSTEINER 2015).
Bruck an der Leitha	
Hauptplatz 4.	Legkevesebb 2 szint. Földszint dongaboltozattal zárva, külön ajtó az emeletre. A telek belsejében épült a 13. században 1250 előtt (GRÖNINGER 2015, 5).
St. Pölten	
Stadttürme	Legkevesebb 3 szint, teljes alaprajza nem fogható meg. Az utcafronton épült 1300 körül (GUTKAS 1953, 314).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Benesovská, K. (2009). The House at the Stone Bell: Royal Representation in the Early-Fourteenth-Century Prague. In: Opačić, Z. (ed.). *Prague and Bohemia Medieval Art, Architecture and Cultural Exchange in Central Europe*. Leeds: British Archaeological Association, 48–63.
- Brunner, L. (1933). *Eggenburg. Geschichte einer Niederösterreichischen Stadt*. Verlag der Stadtgemeinde.
- Costa, T. (2005). *Le torri raccontano*. Bologna: Studio Costa.
- Dávid F. (1970). Gótikus lakóházak Sopronban. *Magyar Műemlékvédelem* 1967–1968, 95–123.
- Dávid F. & Nemes A. (2020). A Zichy-Mesko palota falkutatása 2014, 2017. *Soproni Szemle* 74:1, 66–89.
- Dehio-Handbuch (2003). *Wien. I. Bezirk – Innere Stadt*. Wien: Verlag Berger.
- Entz G. (1986). Városi lakótornyok a középkori Magyarországon. *Soproni Szemle* 40:4, 46–49.
- Fehring, G. (1987). Städtischer Hausbau des Hochmittelalters in Mitteleuropa' Siedlungsforschung. *Archäologie–Geschichte–Geographie* 5, 31–65.
- Gröninger, R. (2015). *Komorowski Stadtbefestigung von Bruck a. d. Leitha*. Wien: Historische Bauforschung und Archäologie.
- Gutkas, K. (1953). Stadttürme in St. Pölten. *Sonderabdruck aus Sitzungsberichten der Österreich* 22, 308–17.
- Holcik, S. (2011). Nové nálezy v Starej radnici. *Zborník Múzea mesta Bratislavy* 23, 229–242.
- Hollensteiner, T. (2015). *Der ehemalige Palast des Herzoghofes in Krems an der Donau*. Wien: Technische Universität Wien.
- Jakus, Z. N. (2014). *Privately Owned Towers in Dalmatian Towns during the High and Central Middle Ages*. In: Benyovsky, I. & Vradic, Z. P. (ed.). *Towns and Cities of the Croatian Middle Age*. Zágráb: Hrvatski institut za povijest, 273–293.
- Knöchel, F. (2002). Befestigte Wohnanlagen im mittelalterlichen Trier. *Kurtrierisches Jahrbuch* 42, 85–103.
- Komorowski, W. & Łukacz, M. (1985). Bursa węgierska w Krakowie w okresie średniowiecza i renesansu. *Teka Komisji Urbanistyki i Architektury* 19, 175–183.
- Komorowski, W. & Opaliński, P. (2011). O wieży wójta Krakowskiego raz jeszcze. *Komunikat. Architektura – Czasopismo techniczne* 7-A, 23:108, 120–129.
- Kresánek, P. (1985). Levoča, Hiezdoslavova č. 22, meštiansky dom. *Pamiatky a príroda* 15, 5–22.
- Libal, D. & Muk, K. (1996). *Staré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj*. Praha: NLN - Nakladatelství Lidové noviny.

- Lócsy E. (1959). A Budapesti Történeti Múzeum régészeti feltárásai. *Budapest Régiségei* 19, 342–349.
- Matthew, D. (1986) *Atlas of Medieval Europe*. New York, London: Time Life Books, 102.
- Melicharčík, M. (1988). Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavného námestia v Bratislave (výskumy stredovekých vežo-vých domov). *Pamiatky a príroda Bratislavy* 10, 156–167.
- Merta, D. & Peska, M. (2007). Brněnské domy s věží. *Dějiny staveb* 2007, 205–217.
- Mitchell, P. (2006). Early Stone Houses in Vienna. *Fontes Urbis Medii Aevi* III, 18–25.
- Mitchell, P. (2012). The Gozzoburg in Krems and the Hofburg in Vienna: Their Relevance to the Study of the Social Space in Medieval Architecture. *Castrum Bene* 12, 25–36.
- Mitchell, P. (2015). Raum und Representation in der Gozzoburg. In: Schmid, C., Schichta, G. & Kühtreiber, T. (eds.). *Raumstrukturen und Raumausstattung auf Burgen in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 279–307.
- Mollay K. (1961). Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416). *Soproni Szemle* 15:4, 114–130.
- Mollay K. (1977). A három középkori városháza. *Soproni Szemle* 31:1, 234–247.
- Musilek, M. (2012). In Novo foro residentis. Sociotopografická analýza Havelského tržiště ve 14. Století. In: Musilek, M. *Havelské Město pražské ve středověku. Historie – archeologie – stavební historie*. Praha: Casablanca, 47–71.
- Perger, R. (1967–1968). Die Grundherren im mittelalterlichen Wien. Teil II: bürgerliche und adelige Grundherrschaften. *Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt Wien* 23/25, 7–103.
- Perger, R. (1992). Wohntürme im Mittelalterlichen Wien. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 8, 103–115.
- Piekalski, J. (2006–2007). Die Rolle der Wohntürme bei der Entwicklung städtischen Wohnens im 12. und 13. Jahrhundert im Mitteleuropa. *Offa* 63–64, 173–96.
- Piekalski, J. (2014). Prague, Wroclaw and Krakow: Public and Private Space at the Time of the Medieval Transition. In: Bykowski K. (ed.). *Studies on the History of Wroclaw 19*. University of Wroclaw, Institute of Archaeology.
- Sedlmayr J. (1986). Sopron koragótikus lakótornya. *Soproni Szemle* 40:4, 323–339.
- Seebach, G. (2002). Bazhistorische Analyse und neue Fassadengestaltung am Haus Wien 1, Griechengasse 4 (Steyerhof). *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 56:4, 454–461.
- Strobel, R. (1963). Forschungsprobleme des mittelalterlichen Wohnbaus in Regensburg. *Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg* 103, 351–374.
- Szoboszlai G. (2018). Toronyiránt. Sopron városi lakótornyai. In: Ringer, I. (ed.). *A Fiatal Középkoros Régészek VIII. Konferenciájának Tanulmánykötete*. Sátoraljaújhely: Kazinczy Ferenc Múzeum, 149–166.

Szoboszlay Gergely • *Forma és funkció. Városi magántoronyok Közép-Európában*

Trabag, K. (2003). *Vom Geschlechterturm zum Stadthaus. Studien zu Herkunft, Typologie und städtebaulichen Aspekten des mittelalterlichen Wohnbaus in der Toskana (um 1100 bis 1350)*. Münster: RHEMA.

Végh A. (2008). *Buda város középkori helyrajza II*. Monumenta Historica Budapestiensis XVI. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

Wiedenau, A. (1983). *Katalog der romanischen Wohnbauten in westdeutschen Städten und Siedlungen: ohne Goslar und Regensburg*. Tübingen: Wasmuth.